

Verhullende onthullingen

Over zijn en schijn in het bestuur

Nederlandse School voor Openbaar Bestuur

Working paper van de NSOB Denktank

Jaap van der Spek

Mark van Twist

Martijn van der Steen

drs. Jaap van der Spek is werkzaam ben voor het Functioneel
Parket (OM) en lid van de NSOB-denktank

prof. dr. Mark van Twist is hoogleraar Bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit
en is decaan en bestuurder van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.

dr. Martijn van der Steen is co-decaan en adjunct-directeur
van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.

ISBN: 978-90-75297-23-2

I. Verhulling onthuld

Voor en achter de schermen

Een wandeling door het centrum van Den Haag onthult en verhult vele dingen tegelijk. Bij de ingang van een ministerie zien we een dienstwagen vertrekken. Op de achterbank leest een hoge functionaris zijn stukken, aan het oog onttrokken door geblindeerde ramen. Het ministerie zelf toont zich als een gebouw met veel glas waar we ambtenaren achter hun bureau kunnen zien zitten, typend, bellend of pratend met collega's - onverstaanbaar natuurlijk voor de toevallige voorbijganger, tenzij die zou kunnen liplezen...

Bij de Hofvijver zien we het Torentje, waar onze premier aan het oog onttrokken een aantal buitenlandse gasten ontvangt. Een televisieploeg maakt opnames van een correspondent die het Binnenhof als decor gebruikt om zich met een geoefende blik via de camera tot de kijker te richten en in een paar pakkende zinnen de kwetsbaarheid van de huidige politieke situatie in ons land uiteen te zetten.

Vaak biedt wat zichtbaar is een indruk van wat zich daarachter afspeelt, denk aan het glazen kantoorgebouw of het Torentje als decor voor een nieuwsitem. Soms heeft wat zichtbaar is juist tot doel hetgeen zich daarachter bevindt te verbergen of zelfs te verhullen, zoals bij de geblindeerde ramen van de dienstauto, de lamellen in de vergaderkamer. *We zien 'voorkanten' die een echo of verbeelding vormen van praktijken of gebeurtenissen die zich aan de 'achterkant' voltrekken.*

Vóór- en achterkant komen op uiteenlopende wijzen bij elkaar. Soms is de voorkant – op het oog althans – volkomen transparant en is ook te zien wat zich daarachter afspeelt, al is de betekenis daarvan ook zo nog maar zeer beperkt ontsloten. Denk aan de vergaderende ambtenaren achter het raam van het departement. Soms lijkt er geen voorkant zichtbaar te zijn, maar wel een achterkant. Denk aan parlementariërs die tijdens het vragenuurtje vragen stellen in het licht van de camera, hoewel daaraan voorafgaand vermoedelijk allerlei politieke compromissen zijn gesloten. Soms is de voorkant gesloten, maar wel bekend dat zich daarachter iets bevindt – dan turen journalisten en televisiekijkers bijvoorbeeld urenlang naar de gesloten deur waarachter (naar verluidt) een fractievergadering plaatsvindt.

Wanneer er sprake is van een voorkant die een achterkant toont óf verhult, spreken we van een façade. Façades zijn constructen, niet noodzakelijk 'echte' dingen, waarvan het toekijkend publiek *denkt* dat ze de voorkant vormen van iets wat zich daarachter bevindt. De veronderstelde relatie tussen de voor- en achterkant van politiek en bestuur, zelfs wanneer deze achterkant helemaal niet bestaat, of in de werkelijkheid anders is dan gedacht, lijkt ons cruciaal om te begrijpen hoe burgers, en ook bestuurders, betekenis geven aan wat ze (wel of juist niet) kunnen waarnemen. Vandaar dit essay over zijn en schijn, over openheid en geslotenheid van het bestuur.

Openheid als synoniem van goed

Openheid en transparantie behoren tot de meest resonerende waarden van onze tijd. Het bestuur moet open; open is een synoniem van goed geworden. En niet alleen in woorden, maar ook in daden. Overheden rollen beleidsprogramma's uit om hun werkzaamheden en processen 'te openen' voor anderen. Zo investeerde de Obama-administratie in de VS in *Open Government* (zie de *Open Government Directive* op white-house.gov) en streeft de conservatief-democratische regering in het Verenigd Koninkrijk naar '*radical transparency*'. En zo zijn overheden overal bezig om te komen tot nieuwe standaarden van openheid; transparantie is daarin bijna één op één vertaald als zichtbaar. Wat de overheid doet, uitgeeft, aanvraagt en uitzet is zichtbaar – of moet zichtbaar worden. Niet alleen reactief – 'dien een wob-verzoek in en u krijgt antwoord' – maar pro-actief; wij tonen wat we doen. En zeker niet alleen gericht op experts, die voorkennis hebben zodat ze begrijpen wat ze zien, maar zodanig gepre-

senteerd dat ‘leken’ het kunnen begrijpen. ‘Open overheid’ ontwikkelt zich steeds meer tot in ieder geval de publiek gecommuniceerde standaard van goed bestuur.

Openheid en transparantie zijn overigens niet altijd een gevolg van eigen strategische keuzes. Soms ook is de openheid onbedoeld en door anderen afgedwongen. De overheid wordt een handje geholpen, bijvoorbeeld als Wiki-leaks miljoenen besloten diplomatieke documenten toegankelijk maakt voor een breed publiek. Dan zien we ineens hoe er achter het doorgaans verhullende taalgebruik, perfect gesneden pakken en de strakke gezichten van diplomaten wordt gesproken over internationale betrekkingen. Schandelijk, omdat het dedain er soms vanaf druipt en ambtsberichten ronduit beledigend blijken te zijn. En tegelijkertijd ook geruststellend: ook diplomaten blijken dictators niet te vertrouwen en waar ze tot een ieders verbazing vaak ‘diplomatiek’ spreken van “goede stappen vooruit” schrijven ze intern aan elkaar gewoon op dat er in land x “geen enkele voortgang is” en dictator y “volstrekt onbetrouwbaar moet worden geacht”. Dit soort onbedoelde zichtbaarheid vergroot misschien juist wel het vertrouwen in de diplomatieke dienst.

Ondanks de druk op openheid, zichtbaarheid en inzichtelijk bestuur is transparantie in de context van bestuur geen onomstreden begrip. Openheid is goed, maar tegelijkertijd spanningsvol in de context van bestuur. Of anders gezegd, verhulling en verborgen houden heeft hier ook grote waarde. In onderhandelingen is maar moeilijk voortgang te boeken zonder beslotenheid en diplomaten hebben verhullende taal nodig om achter de schermen de druk op een vrijwillige aftocht van een dictator voor te bereiden. Ministers hebben façades van niets zeggende voorlichters nodig om ondertussen met de bonden tot een akkoord te komen. Geslotenheid en verborgenheid hebben hun waarde; het is soms de smeerolie in de processen van bestuur en de stroomlijning van wat in de openheid slechts met horten en stoten kan plaatsvinden. *Geslotenheid is niet alleen verborgen houden, maar in de praktijk van bestuur ook de sleutel tot geleidelijkheid en geruisloosheid*; tot het in de schaduw realiseren wat in het volle licht niet mogelijk zou zijn. Achterkamertjes zijn weliswaar in het Nederlandse debat een verboden gebied geworden, maar ze vormen nog altijd een belangrijke vrijplaats voor politieke onderhandeling over wat te omstrede is voor de openheid van het publiek debat. Voor de camera stellen de Kamerleden opgewonden en met een rood aangelopen gezicht verhitte vragen, in de achterkamer onderhandelen ze rustig over de drie voorstellen die het probleem op termijn werkelijk kunnen oplossen. In de openheid moeten ze scoren, achter de deur van de achterkamer kunnen ze onderhandelen.

Functionaliteit van façades

Haaks op het streven naar openheid staan minder zichtbare maar even belangrijke pogingen om tussen wat een ieder kan zien en wat er in bestuurlijke processen gebeurt een scheiding aan te brengen. Openheid en transparantie draaien om het wegnemen van barrières en het actief bieden van zicht, waar façades aan het zicht pogen te onttrekken. Façades gaan over het ‘verpakken’ of ‘bedekken’ van zaken; transparantie en openheid impliceren dat informatie van zijn besloten of bedekkende huls moet worden ontdaan. In dat opzicht lijken façades een tegenpool van waarden als openheid en transparantie. Terwijl dat niet persé zo hoeft te zijn overigens. Juist door het aanbrengen van façades kunnen besluiten worden genomen die vervolgens, in een volgende fase, zichtbaar worden gemaakt. Façades kunnen bovendien bescherming bieden, voor personen die zich moeten buigen over gevoelige of kwetsbare afwegingen. ‘Het daglicht niet kunnen verdragen’ duidt als uitdrukking op illegale of semi-legale praktijken; voor wie migraine heeft is het een letterlijke ervaring. Ook voor de bestuurspraktijk geldt dat niet elke afweging het daglicht verdraagt.

Belangrijk is het besef dat façades niet per se in de weg staan aan, maar juist inherent bij openheid horen. Wat in openheid zichtbaar wordt, is daarmee niet meteen geheel in beeld.

We zien in de openbaarheid vaak de finale flarden van processen die al langer gaande zijn. De gebeurtenis is zichtbaar, maar de vormende voorgeschiedenis niet. Een openbaar dossier is een echo van een elders en eerder gevoerd gesprek. Het is als besluit inzichtelijk, maar de context waarin het besluit genomen werd niet. En wie direct via de live-stream meekijkt naar de raadsvergadering kan de gedachtewisseling letterlijk en zonder journalistieke duiding volgen, maar daarmee is niet helder welke redenen ten grondslag liggen aan het getoonde beeld. Zelfs in openbare praktijken zien we slechts delen van het geheel.

Hetzelfde geldt voor de rol van routines, procedures en andere protocollaire vormen die interactie sturen. Als we een premier, burgemeester, wethouder of andere bestuurlijke gezagsdrager een dag live zouden volgen, als we alles zouden zien, dan zou vooral opvallen hoe de georganiseerde omfloertheid de werkdag domineert. Wat we zien is echt, maar daarmee nog niet spontaan, open of oprecht. Sociale interactie wordt gestuurd door allerlei horizontale en verticale regels, die ieder voor zich verhullend én vergemakkelijkend werken. De begroeting is afgesproken, en precies daardoor voor beide partijen overzichtelijk. Ze hoeven niet te zoeken naar de woorden en gebaren die nodig zijn om hun exacte gevoelens voor de ander op een voor de ander acceptabele en begrijpelijke wijze over te brengen; een simpele handdruk, enkele seconden lang voor de fotografen, is voldoende. Glimlachen hoort er bij, ook als er serieuze en niet zo vrolijke zaken op de agenda staan. Wat we zien is openbaar, maar daarmee nog niet ongefilterd of puur.

Daar komt bij dat niet alle openheid 'echt' is. Spontane ontmoetingen zijn geënceneerd, vragen zijn voorgekookt en de plaats van handeling is geen toeval maar het product van een zoektocht door professionals. De woorden die gesproken worden, representeren niet wat de gezagsdrager ter plekke invalt, maar wat voor hem door anderen op een papier is gezet. Soms leert de gezagsdrager de woorden uit zijn hoofd, maar daarmee is het niet meer of minder authentiek. Net zoals de media die veel van de openheid en inzichtelijkheid brengen niet neutrale en open kanalen zijn waarop alles te zien is. Media worden uitgenodigd, geselecteerd en gepositioneerd. De eerste vraag op de persconferentie is geen uitkomst van een loting of toeval, maar van keuze. Net zoals media zelf kiezen wat ze wel of niet in beeld brengen. *Wat we zien is echt gebeurd, maar daarmee nog niet 'echt'.*

En zelfs als de façades soms vallen is het de vraag hoe echt dat is. Journalisten kijken mee in 'een dag in het leven van' de bestuurder en mogen achter de coulissen komen; maar zijn die niet eerst grondig opgeruimd, aangeveegd en zijn de écht gevoelige zaken niet tijdig weggevoerd? En zelfs als de decorstukken omvallen is het de vraag of dat er niet bij hoort. Een politicus die gevat reageert op een schijnbaar onverwachte verstoring vanuit het publiek wint aan vertrouwen; 'hij was scherp'. Maar hoe onverwacht was de interruptie eigenlijk? Als bestuurders snappen dat spontaniteit scoort, dan zijn georganiseerde verrassingen en ingestudeerde spontaniteit belangrijke politieke momenten. En daarbij geldt steeds dat de kijker ondanks de openheid niet weet waar hij of zij aan toe is. Was dit echt of niet?

Zo manifesteren openheid en transparantie zich in de praktijk van bestuur steeds als dynamisch spel tussen *verhullen en onthullen*, tussen bewust uitgerolde zichtlijnen en de afgesloten, bedekte hoeken van bestuur. Tussen voor- en achterkant, coulisse en podium. Met steeds ook het spel om zicht op de achterkant te krijgen en de voorkant anders in beeld te brengen. Waar niets is wat het lijkt en wat we zien niet altijd zegt wat het is. Waar beeld bedriegt en schijn soms realiteit is. En waar façades soms het zicht ontnemen en elders juist voor zijlicht zorgen. Waar verhullingen onthullend zijn en onthullingen juist verhullend kunnen werken. Daarover gaat dit essay: *hoe ziet het spel tussen schijn en zijn eruit in de context van bestuur?* We beschouwen in dit essay de werking van *façades* in de context van bestuur en belichten daarvoor een aantal op het oog nogal uiteenlopende, maar via de werking van *façades* onderling verbonden fenomenen, zoals: *de strijd om schijn en zijn*, *de taal van staat en straat*, *de blunders en uitglijders van bestuurders* en *het zijlicht dat de media wil bieden*. En we bezien ook *complottheorieën* die de ronde doen in en over het bestuur, evenals de noodzaak om

taboes al dan niet in stand te houden of in ieder geval te respecteren in juist deze context. Erg scherp omljnd of heel strak opgebouwd is dit betoog niet, eerder zoekend en wat do-
lend. Maar wat ons betreft is deze verkenning dan ook nog niet voltooid – en zal dat moge-
lijk ook nooit (kunnen) zijn, gegeven de thematiek die we willen belichten. Daarmee is overi-
gens weer niet gezegd dat we een verhaal zonder moraal hebben willen schrijven. Een bood-
schap bevat onze beschouwing wel degelijk, namelijk deze: façades verdwijnen niet door ze
te ontmaskeren, hoogstens is de angst ervoor tot de juiste proportie terug te brengen door
uit ander vocabulaire te putten. Bestuurders en politici bedienen zich naar ons idee van het
verkeerde vocabulaire: een op waarheid in plaats van op waarde georiënteerd vocabulaire.
Teveel gaat het over *hoe het (niet) 'is'*, met een accent op de waarheid als verschil tussen zijn
en schijn. Te weinig gaat het over *hoe het 'moet'*, met bijzondere aandacht voor de strijd tus-
sen concurrerende waarden en de lastige dilemma's die daar weer achter vandaan komen.

2. Bewegen tussen zijn en schijn

Open is niet altijd eerlijk

Wie nadenkt over publieke waarden, en de waarden van gezagsdragers, komt al snel bij eerlijkheid en oprechtheid. Het zijn intuïtief cruciale waarden voor een ieder die zich inzet voor de publieke zaak. Al was het maar vanwege het publieke geld dat er in omgaat en de mogelijkheid van de overheid om anderen leed toe te brengen; dan is het een geruststellende gedachte dat het bestuur er in ieder geval alles aan doet om eerlijk, oprecht en open te opereren.

Het principe van eerlijkheid is geïnstitutionaliseerd in de notie van goed bestuur en het voorkomen van willekeur. Overheidsinterventies moeten altijd voortkomen uit een legitieme positie; dat wil zeggen juridisch legitiem, dus geborgd in wetten en regels, maar ook normatief legitiem. Mensen moeten er achter staan. Dat zorgt bijvoorbeeld voor spanning op omstreden onderwerpen, waarbij bovendien onomkeerbare stappen aan de orde zijn. Juridisch is er bijvoorbeeld mandaat voor het uitzetten van een uitgeprocedeerde asielzoeker, maar als er grote maatschappelijke verontwaardiging over het specifieke geval is, dan is het de vraag of uitzetting gerechtvaardigd is. Juridisch wel, moreel misschien niet. Waarbij natuurlijk ook de vraag opkomt hoe eerlijk dat dan wel is? Immers, waarom voor de één wel een uitzondering en voor de ander niet? En wat is in dat geval eerlijker: het 'redden' van een enkeling, of vanuit het 'gelijke monniken gelijke kappen'-idee uitzetten van allen. Waar ligt dan het morele ankerpunt?

Eerlijkheid is op zichzelf een onomstreden waarde voor het bestuur, maar in de praktijk is daaraan lastig invulling te geven. *Niemand pleit voor een oneerlijk bestuur, maar eerlijkheid lijkt vaak onmogelijk en op momenten zelfs onwenselijk.* Het wordt nog ingewikkelder als we kijken naar het niveau van de individuele bestuurder. Die moet uiteraard niet openlijk oneerlijk of zelfs frauduleus zijn, maar het lijkt zo ongeveer onmogelijk om in een politieke context volstrekt eerlijk te zijn. Manoeuvreren, zaken mooier voorstellen, gespeelde verbazing, ingestudeerde openhartigheid en een leugentje om bestwil op zijn tijd zijn inherent aan elke bestuurlijke carrière. Voor elke bestuurder, groot en klein, geldt dat eerlijkheid een onderhandelbare en gelaagde waarde is. Moreel en normatief natuurlijk niet, maar in de praktijk wel. Net zoals iedereen voor wereldvrede is, maar de praktische invulling daarvan uiteindelijk volstrekt kan verschillen. Openheid en eerlijkheid zijn evidente waarden, die in hun praktische invulling per definitie gecompromitteerd raken. Waar eerlijkheid een absolute waarde lijkt te zijn, is de praktijk ervan dat bestuurders en politieke gezagsdragers voortdurend langs de grenzen ervan schuren.

Tussen schijn en zijn

Daar komt bij dat eerlijkheid niet alleen in het eigen handelen besloten ligt, maar ook gaat om en spel tussen schijn en zijn. Het is niet alleen wat je bent, maar ook wat je doet en wat zichtbaar is. Niet alleen wat de bestuurder is en doet, maar wat van hem is te zien. Zo is eerlijkheid in onze mediademocratie een bewegen tussen *zijn* en *schijn* geworden. Bestuurders moeten niet evident oneerlijk en frauduleus zijn, maar daarnaast vooral zo eerlijk mogelijk schijnen.

In een door massamedia gemedieerde politiek balanceren bestuurders voortdurend tussen schijn en werkelijkheid, waarbij communicatieprofessionals aan overheidszijde de schijn in lijn met de werkelijkheid probeert te brengen. *De kunst van bestuur en gezag in de toeschouwersdemocratie is om niet alleen eerlijk, open en capabel te zijn, maar ook vooral extern die indruk te laten bestaan.* Frontstage en backstage staan met elkaar in verbinding, maar meer dan in de vorm van een volgordeproductielijn, waarin goed werk backstage de basis vormt voor een geslaagd optreden on-stage. Het is meer interactief dan dat. Wat achter de schermen

gebeurt, krijgt betekenis in het publieke optreden dat er mee verbonden is. Net zoals een mislukt publiek optreden er toe kan leiden dat een zeer geslaagde actie achter de schermen toch niet goed valt. Dat heeft er mede voor gezorgd dat er steeds nadrukkelijke professionalisering heeft plaatsgevonden in het domein van schijn. Spin-doctoring en framing zijn daarin cruciale bouwstenen. Het zijn de bewuste pogingen om te interveniëren in de schijn, in hoe het overkomt. Niet los van wat zich achter de schermen afspeelt, maar wel expliciet en puur gericht op schijn. Spinning wekt geen hallucinatie of illusie op – het gaat altijd over iets dat er ‘echt’ is – maar tegelijkertijd plaatst het de echtheid altijd in een beeldvormend perspectief, waarbij beeld en realiteit uit elkaar worden gehaald en uit beelden nieuwe realiteit ontstaat.

Framing, spinning en andere vormen van bewuste beeldvorming bestaan per definitie uit een combinatie van overbelichting en onderbelichting, van onder de aandacht brengen en aan het zicht onttrekken. ‘Spinners’ gebruiken spotlights, maar ook façades. Ze zijn open over en hyper-eerlijk over het één, maar zwijgzaam en verhullend over het ander. Framing en spinning gaan per definitie over openbaarheid en publiek optreden – maar een belangrijk deel van de activiteit bestaat uit het opwerpen van façades voor de zichtbaarheid. Daarom is elk publiek optreden, elk beeld van bestuur, een balans tussen openheid en geslotenheid. Tussen wat in het zicht is gezet en wat aan het beeld onttrokken is. *Wat we zien van het bestuur is eerlijk en oprecht, maar binnen de randvoorwaarden van een zelfverkozen stilte, zwijgzaamheid en onzichtbaarheid.* Politiek gaat om het laten zien wat je doet, maar ook altijd over het aan het zicht onttrekken wat ook allemaal gebeurd en gedaan is. Elke politieke kandidaat laat zien wie hij of zij is, maar niet helemaal. Net zoals elke verantwoording van een publieke prestatie een combinatie van nadruk, accent en weglating is. Het gaat om wat er staat, maar evengoed om wat er niet staat. Het beeld bestaat uit wat we zien, maar vooral uit wat we niet zien.

Fundament van de façade

Het bestaan van façades in het bestuur wordt dus niet niet gefundeerd door oneerlijkheid of de wens kwesties uit het daglicht te houden. Het fundament voor de façade is gelegen in het feit is dat de zichtbare wereld om ons heen niet enkel bestaat uit dingen die een kopie zijn van datgene ze verbeelden. Zijn en schijn liggen niet altijd in elkaars verlengde. Om dit te verduidelijken, maken we een kleine omweg door de semiotiek. De Amerikaanse filosoof Charles Peirce, grondlegger van de moderne semiotiek, onderscheidde drie soorten tekens: de index, het icoon en het symbool. Alleen in geval van de index heeft het teken een fysieke relatie tot datgene waarnaar het verwijst. Een icoon lijkt min of meer op datgene het verbeeldt, er is dus een relatie van gelijkenis, hoewel het verbeelde geen fysieke relatie heeft tot het ding dat hem of haar verbeeldt. Denk hierbij aan een schilderij van koningin Beatrix. Een symbool tot slot is een teken dat op een niet noodzakelijke manier verwijst naar de betekenis die het verbeeldt en daarmee enkel kan bestaan op basis van (stilzwijgende) afspraken en conventies. Het feit bijvoorbeeld dat schaatsers op de ijsbaan beginnen met hun sprint na een startschot, en niet na een schreeuw van een toeschouwer, markeert dat het startschot het begin van de race betekent. Het schot heeft dus een symbolische betekenis. Of een voorbeeld uit het bestuur: de premier zal bij de bordesscène bij de koningin na het aantreden altijd naast het staatshoofd staan.

Onze samenleving is er één van symbolen, zoals iedere andere samenleving symbolen bezit. Symboliek is daarmee geen zaak van mystiek, religie of premoderne stammen in de wouden van Indonesië. Belangrijk kenmerk van symbolen, en in mindere mate van iconen, is dat toekijkers de betekenis niet kunnen onthullen door de voorkant ervan ‘weg te nemen’, ‘weg te schrappen’ of ‘op te lichten’. Het demonteren van het pistool van de starter aan de ijsbaan, zal niet verduidelijken waarom het pistool (of het gebruik daarvan) zoiets elementairs als ‘de start’ verbeeldt. Het pistool herbergt een betekenis en is, in onze beeldspraak, een voorkant, een façade, van een elders en eerder gemaakte afspraak.

Symbolische interactie

Symboliek is alom. Iedereen 'doet' eraan. De socioloog Irving Goffman liet zien dat iedere vorm van sociale interactie een toneelspel is dat zich *frontstage* afspeelt teneinde een *backstage* bedacht doel of waarde te realiseren. Zo zal een bestuurder zich in een overleg met boze buurtbewoners anders gedragen dan tijdens een partijbijeenkomst, een vergadering met de gemeenteraad of in een hoorzitting met deskundigen. De wijze waarop een bestuurder invulling geeft aan zijn rol, koppelt hij bovendien aan de door hem verwachte wijze waarop zijn 'toeschouwers' hem percipiëren. Vermoedelijk zal de bestuurder in de ene omgeving minder snel zijn emotie tonen dan in de andere omgeving. Hij zal zijn woordkeuze bovendien laten afhangen van de (vermoede) verwachtingen van het publiek. Zodra een toeschouwer, bijvoorbeeld een partijgenoot, snapt dat de bestuurder zijn woordkeuze aanpast aan zijn omgeving, weet deze persoon dat hij te maken heeft een façade. Hij weet dat de verschijning van de bestuurder varieert en een uiting is van een daarachter liggende, wisselende intentie. Tegelijkertijd kan deze toeschouwer nooit zeker zijn over de motieven die achter de schermen spelen bij de bestuurder. Façades bieden dus een richtpunt in het blikveld, maar dragen de suggestie in zich dat ze een onpeilbare achterkant verhullen. Met onpeilbaar bedoelen wij dat van een façade niet *zichtbaar* is in welke relatie het getoonde zich verhoudt tot het daarachterliggende. Een paleis kan even weelderig zijn ingericht als de barokke façade doet vermoeden, maar evengoed kan al het geld op zijn geweest na het bouwen van die façade. Of in ons voorbeeld van de bestuurder: een vriendelijk knikje naar een burger kan het vermoeden oproepen dat het hier een aardige man betreft, maar zeker weten doen we dat niet. De relatie tussen 'voorkant' en 'achterkant' kan uiteraard zichtbaar worden gemaakt door het paleis te bezoeken. Of door de bestuurder te bevragen. Maar wanneer de deur gesloten is, of de bestuurder niet het achterste van zijn tong laat zien, lukt dat niet. Façades, kortom, spreken nooit voor zich.

Communicatieadviseurs als moderne hofschilders

Gezagdragers leven in het oog van de camera. Journalisten gebruiken dit materiaal om, via scripting, framing en casting, tot een logisch verhaal te komen. In die zin zijn gezagdragers dus, hoewel middelpunt in de eigen organisatie, figuranten in het verhaal dat anderen over hen vertellen. Hierdoor ontstaat een strijd om het script waarin gezagdragers tot de burgers komen; gezagdragers willen op een zo gunstig mogelijke manier in de beeldvorming verschijnen. Om deze reden verlaten zij zich op communicatieadviseurs of spindokters. Dat lijkt een recent fenomeen, maar dat is het niet. De spindocter lijkt ons get equivalent van de hofschilder en hofschilders bestaan al zolang er koningen bestaan. De eerste hofschilder die wij kennen was Apelles, de beroemdste schilder uit de oudheid die omstreeks 370 voor Christus in Ionië (klein-Azië) werd geboren en werkte voor Alexander de Grote. Zich aangetrokken voelend tot het Macedonische hof, fabriceerde Apelles een tekening van een jonge Alexander met een bliksemschicht in zijn hand, afgebeeld met zijn vader, de toenmalige koning Philip II. Apelles boodschap was duidelijk: Alexander zou grote daden verrichten. Hij kreeg gelijk. Het hof was zeer gecharmeerd van de schildering en nam Apelles in dienst als hofschilder. Hoewel over Apelles het gerucht gaat dat zijn schilderijen net zo echt waren als de werkelijkheid –toen hij een schilderij van een paard aan echte paarden voorhield, zouden zij zijn gaan hinniken–, bezit de afbeelding van de Alexander met bliksem een symbolische betekenis. Alexander was zo machtig als een God, iets wat de inwoners van Macedonië wel dachten, maar nooit konden zien. Apelles deed wat alle hofschilders (en spindokters) na hem zouden doen: hij tilde zijn koning op uit de werkelijke wereld en plaatste hem in een symbolische orde. Dat is ook het werk van de huidige spindocter.

Schijnen te zijn

Ook Niccolò Machiavelli (1469 – 1527) dacht na over de verschijning van de (politieke) leider. Machiavelli werkt aan het Florentijnse hof in een tijd van oorlogen, hetgeen hem tot een pragmatisch adviseur heeft gemaakt. In *Il Principe*, een boek vol pragmatische adviezen voor

leiders die hun positie willen behouden, schrijft Machiavelli: 'Het is nu voor een vorst niet noodzakelijk dat hij al de door ons aangeduide eigenschappen bezit, maar wel dat hij ze schijnt te bezitten.' Feitelijk doet Machiavelli een aanbeveling tot propaganda, een oproep waar latere leiders gretig gebruik van maken. Vooral Napoleon bleek bedreven in het institutionaliseren van propaganda, bijvoorbeeld door het instellen van het *Musée Napoleon*. Van zijn directeur Vivant Demon ontvangt Napoleon het advies alleen die kunst te kopen, dien 'van die aard zijn dat ze, in hun toewijding aan uw glorie, daarvan de omvang etaleren.' Echt waarheidsgetrouw hoefden deze schilderijen niet te zijn. Refererend aan de oervader van de hofschilders, zegt Napoleon: *'Certainement Alexandre n'a jamais pose devant Apelles.'*

Terug naar de Nederlandse ministeries, waar de nazaten van Apelles wonen. Hun werk is, net als bij hofschilders, gericht op het inkleuren van de externe representatie van de leider in de openbare ruimte. Zij leggen het beeld van hun minister vast en trachten via methoden van branding het beeld te laden met de gewenste betekenis. Niet zoals de leider 'is', maar zoals we hem zouden moeten zien. Waarbij uiteraard een dunne grens wordt bewandeld tussen wat deze nog net zou kunnen zijn en net niet meer is. Rutte past als dansende deelnemer nog net op Dance Valley, voor Balkenende kan het precies niet. Of het moet in de rol van extern hoogwaardigheidsbekleder zijn; die er niet als feestganger, maar als bezoeker is. Zoals zuidelijke bestuurders op het carnaval goed passen, maar het Donner, zelfs al zou hij burgemeester in Brabant zijn, moeilijk valt om oprecht en overtuigend aan de polonaise deel te nemen. Beeldvorming gaat niet over wie je bent, maar wat past. Over wat te zien is, maar ook over de rol waarin dat gebeurt. Over het gedrag, maar ook over de attributen en ornamenten die daarbij horen. Wel of geen das? Overhemd of poloshirt? De foto's die we hebben van de 'tussenformatie' in het Catshuis laten de betekenisvolle details zien. Op zaterdag zien we de onderhandelaars in vrijetijdskleding onderhandelen over wat ze dan nog als de puntjes op de i zien. Even later vertrekken ze in speciaal aangerukte maatpakken naar de plaats waar ze hun statement geven over de recent mislukte onderhandeling.

Het draait hier dus om het beeld, om wat er in totaliteit te zien is. Denk bijvoorbeeld aan de keuzes van de communicatieadviseurs van voormalig staatssecretaris Jack de Vries, zelf ook een bedreven spindokter. Toen hij eens als staatssecretaris voor Defensie in Pauw en Witteman plaats nam, zat achter hem in beeld een officier in uniform. Het leger geldt, blijkt uit publieksonderzoek van het ministerie, als 'sterk merk', waarmee de Vries zich graag liet associëren. Op die manier hoopten de communicatieadviseurs een aureool van betrouwbaarheid rond De Vries te creëren. Cruciaal voor de spindokter die bestuurder werd. Andere bestuurders zich voorstaan weer op hun gewoonheid; het vermogen de wereld van alledag te begrijpen. We kennen ze als bestuurders, maar ze kennen ook de weg in de gewone samenleving. Voormalig premier Balkenende stuurde bijvoorbeeld een sms-je naar Jan Smit toen diens relatie met Yolante op de klippen liep. Balkenende etaleerde zo zijn kennis van gewone zaken; hij weet wat er leeft onder de gewone man. Dat veel bestuurders zich momenteel op hun gewoonheid laten voorstaan, is niet vreemd in een representatieve democratie, waarin parlementariërs en bestuurders als wezenskenmerk hebben dat ze diezelfde 'gewone man' vertegenwoordigen. Het sms-je van Balkenende symboliseert deze betekenis. Al deze voorbeelden laten zien wat Machiavelli al schreef: bestuurders moeten hun voorkomen 'managen'. Hun voorkomen is een geconstrueerd 'iets': een verschijning die niet per se overeenkomt met de werkelijkheid. Een façade. Die daarmee niet oneerlijk is, maar die tevens niet de pure werkelijkheid is. Of Balkenende zich oprecht druk maakte over de status van de relatie van Jan Smit zullen we nooit weten – dat het niet de belangrijkste prioriteit in zijn werkdag als regeringsleider was wel.

Niet nep maar noodzakelijk

Het spel van bestuur is een strijd waarbinnen bestuurders onderdak proberen te vinden in een script dat hen zichtbaarheid verleent, maar waarbij ook de strijd zelf zich afspeelt in het

licht van de schijnwerpers. Veel van wat burgers zien, draagt de suggestie in zich dat het een vertoon is van iets wat voor hen onzichtbaar is. Ze zien de bestuurder, maar weten heus wel dat hij thuis andere woorden gebruikt. Met de eerder genoemde Donner als enige uitzondering, althans, zo vermoeden we. Ze weten dat het bestuur grilliger is, dan wat ze te zien krijgen.

Burgers snappen dat wat zij zien, gebeurt om deels voor hen aan het zicht onttrokken overwegingen. Als premier Rutte spreekt met Obama, is overduidelijk dat er meer gebeurt tijdens zo'n bezoek dan alleen het geanimeerd drinken van thee. Burgers begrijpen te kijken naar façades en toch moeten ook die façades wel weer een zekere geloofwaardigheid kennen om overeind te blijven. In 2006 hield de VVD een verkiezing voor de lijsttrekker. De strijd ging tussen Rita Verdonk en Mark Rutte. Tijdens één van de debatten vroeg de debatleider de kandidaten welk boek over het liberalisme zij op hun nachtkastje hadden liggen. Rutte antwoordde graag de Amerikaanse politiek-filosoof John Rawls te lezen. Verdonk, die zichzelf wat vaderlandslievender wenste neer te zetten, antwoordde dat ze Thorbecke las. Een hoorbaar gelach maakte zich meester van de zaal. Niemand geloofde haar. Van Rutte waarschijnlijk ook niet, maar op de één of andere manier paste het boek van de politiek-filosoof wel bij zijn verschijning.

Met name deze dynamiek rondom de façade is interessant. Façades zijn inherent aan het feit dat bestuur een spel is met een belangrijke symbolische dimensie. Symboliek is niet 'nep' maar noodzakelijk. Tegelijk is het niet de façade zelf die de gezagsgrond van bestuurders fundeert als ze in beeld komen. *Gezagstoekenning volgt veeleerder uit het oordeel dat burgers vormen over de verhouding tussen wat de façade toont en hetgeen waarvan dezelfde façade een (meer of minder expliciet verhullende) verbeelding vormt.* In filosofische termen verwoord: burgers schatten een verhouding tussen de schijn en het zijn dat daarachter zou liggen.

3. Staat en straat

Ornamenten van bestuur

De inrichting van een kantoor ,of meer algemeen de aankleding van een gebouw, kan worden ingezet om te verhullen, maar ook om te onthullen, om openheid te bieden of juist beslotenheid mogelijk te maken. Ook het uniform van de functionaris en bijvoorbeeld de titulatuur die met een ambt verbonden is, kan worden ingezet als rekwisiet voor het creëren van een geloofwaardige verbinding tussen de voor- en achterkant van het bestuur. Het zijn *ornamenten van bestuur, maar als zodanig veel meer dan alleen opsmuk of versiering*; ze geven als façade richting en betekenis aan wat er te zien valt en daarmee ook aan wat er buiten ons blikveld wordt geduwd.

Vaak wordt over façades als iets ‘dingelijks’ gedacht; alsof fysieke constructen zijn, écht of bedacht, die het zicht verhullen of juist kunnen onthullen op het daarachterliggende. Maar dat is een te beperkte opvatting van het fenomeen. Ook woorden kunnen een façade scheppen. Woorden vormen onze vensters op de werkelijkheid, maar ze doen meer dan alleen die werkelijkheid representeren. Woorden kunnen achterliggende werkelijkheden evengoed bedekken, verbergen, vervormen, creëren zelfs.

Bedekkend taalgebruik

Zeker in de wereld van bestuur zijn veel façades talig. Bedekkend taalgebruik is hier alomtegenwoordig. Dat is geen kwestie van onwil en ook niet van een vertoon van gebrekkig retorisch talent. Het is gewoon een gevolg van de inrichting en werking van ons bestuur, dat een literair genre produceert wat openhartig spreken streng disciplineert. Ga maar na. In een wereld van politieke strijd kunnen zalvende zinnen tegenstellingen overbruggen. Vage taal vormt dan de smeerolie van het bestuur. In een bestuurlijke context zijn woorden en formuleringen een ruilmiddel. *De taal van vandaag bevat vaak het compromis van morgen*. Vermakelijk is het voorbeeld van de taalwetenschapper die eens naging wat er gebeurde met een ongemakkelijke publiekelijke gedane toezegging van een gedeputeerde, zoiets als: ‘de provincie zal het heffen van statiegeld invoeren’. De meegekomen ambtenaar herschreef de zin in het verslag tot ongeveer de volgende toezegging: ‘wij zullen de mogelijkheden tot het heffen van bijvoorbeeld statiegeld (waar mogelijk en uitvoerbaar) steeds nadrukkelijk in onze overwegingen blijven betrekken’.

Wijlen Pim Fortuyn zei ooit tegen zijn kiezers: ‘ik zeg wat ik denk en ik doe wat ik zeg’. De subtekst van die uitspraak is duidelijk: mij kun je vertrouwen, tussen mijn denken en doen zit geen ingewikkelde façade van verhullend taalgebruik. En door die 1-op-1 relatie tussen denken, zeggen en doen hoeft niemand te vrezen bedrogen te worden. Een dergelijke enkelvoudige relatie laat zich in de praktijk van bestuur echter maar zelden vast stellen. Want ook ondanks dat bijvoorbeeld de overgang van premier Balkenende naar premier Rutte als een verademing voor het politieke debat werd beschouwd wanneer het gaat om helder taalgebruik en begrijpelijke zinsconstructies, valt er niet te ontkomen aan de constatering dat het adagium van Pim ook nu nog weer geen ingang vindt in de wereld van bestuur. Als bestuurders schijnbaar ondubbelzinnige taal uitslaan (‘nee, is nee’, ‘read my lips: no more taxes’, etc.) is het moeilijk geloofwaardig te blijven, terwijl zalvende zinnen soms een regering tegenover alle aanvallen van de oppositie overeind kunnen houden.

Gewone mensentaal

Uit verzet tegen ‘bedekkend taalgebruik’ door de staat wordt vaak opgemerkt dat burger en overheid elkaar slecht verstaan. Om dat te bestrijden, worden dan zelfs woordenboeken gemaakt die voorkant en achterkant van bestuur met elkaar moeten verbinden door het eigen spreken van de overheid te vertalen in ‘gewone-mensen’-taal. Jip en Janneke, zeg maar. De gemeente Den Haag heeft in dat kader het boekje *Helder Haags*, waarin vertalingen zijn

verzonnen voor ambtelijk jargon. Behelzen heet hier ‘gaat over’. Beleidsimpuls mag de Haagse gemeenteambtenaar vertalen met ‘extra aandacht geven’. En een quick-scan heet in Den Haag voortaan gewoon ‘natte vingerwerk’.

Wat in de wereld van bestuur evenwel in de weg zit aan dergelijke goed bedoelde maar ook wel tragische pogingen tot de introductie van helder taalgebruik, is dat er steeds taal nodig is die onder woorden kan brengen dat allerlei verlangens naar maakbaarheid en stuurbaarheid die de overheid omringen in de praktijk eigenlijk maar beperkt realiseerbaar zijn (althans – dat is het idee wat achter de schermen leeft).

Het is hier steeds zoeken naar *een licht weifelend taalgebruik dat tegelijk toch ook overtuigend kan overkomen*. In de wandelgangen van een doorsnee overheidsorganisatie levert dat interessante taalvondsten op, waaraan de bestuurskunde bijvoorbeeld ook een grote bijdrage levert. Niet voor niets is er in de praktijk een enorme groep ambtenaren met een vage functie als accountmanager, ketenregisseur, kennisadviseur of procesfacilitator. Hoogleraar sociologie Jan Willen Duyvendak benoemde dat eens als ‘verlegenheidstaal’. Een taal van een overheid die niet durft toe te geven dat zij de samenleving niet kan maken, maar daar heimelijk wel naar verlangt. *Ferm moet worden gezegd wat niet met kracht kan worden gedaan*.

De eis tot verstaanbaar en begrijpelijk taalgebruik mag op het eerste gezicht wellicht onschuldig lijken, ze is dat zeker niet. Dat wordt duidelijk als we mee in beschouwing nemen hoe sturend taalgebruik in de wereld van bestuur eigenlijk is. Woorden weerspiegelen hier namelijk niet slechts wat we waarnemen. Het is ook andersom: wat we waarnemen weerspiegelt wat we onder woorden brengen. De woorden die we gebruiken geven richting aan onze waarneming. Denk maar aan de watertaal van het asielbeleid. Als we over asielzoekers spreken in termen van een aanzwellende stroom die moet worden ingedamd omdat we anders worden overspoeld en het putje van Europa worden in de tsunami van de massa immigratie is onmiddellijk duidelijk hoe generatief taal hier is.

Woordkeuzes bezitten bovendien allerlei gedragsconsequenties, zo tonen interessante beleidsexperimenten aan. Mensen blijken bijvoorbeeld heel anders te kiezen wanneer ze bij deelname aan een diner niet de vraag krijgen voorgelegd of ze vegetariër zijn, maar expliciet moeten aankruisen carnivoor of vleeseter te zijn. Natuurlijk zijn er mensen die dan denken: ja doe mij maar een flinke biefstuk, maar bij veel anderen is dan toch een terughoudendheid waar te nemen die er niet was toen deze keuze impliciet en als vanzelfsprekend kon worden ingevuld.

De onbepaaldheid van de staatstaal versus de medialogica

In de taal die van staatswege wordt gebruikt manifesteert ook nog onvermijdelijk iets anders dat een overgang tussen voor- en achterkant zonder façades ingewikkeld maakt, namelijk de *onbepaaldheid in het spreken*. Het streven naar gelijkheid en verbod op willekeur van een overheid vertaalt zich in allerlei onderwerpeloze zinnen, veelal geschreven in de passieve vorm. De eerste hoogleraar bestuurskunde Van Poelje zag daarin overigens niet een tekort, maar juist de essentie van overheidstaal. Hij schreef ooit dat de ambtelijke stukken niet de spontane reactie weergeven van een persoon, maar juist de stem van het apparaat laten horen.

De onbepaaldheid van de staatstaal leidt tot allerlei dilemma’s in een door de media gedomineerde dramademocratie. Bestuurders zijn hier immers figurant in het script van een ander, namelijk de journalist. En voor zijn scripts gelden heel andere regels in termen van taal. ‘Show, don’t tell’, zo leren journalisten tijdens hun opleiding. Deze stijlfiguur betekent dat een geschreven verhaal krachtige beelden nodig heeft om het nieuws, de gebeurtenis of ontwikkeling mee te illustreren. Waar de staat onderwerpeloos dient te zijn in haar opvattingen van burgers, gebruiken journalisten mensen van vlees en bloed met concrete gezichten als illustratie. *Waar de staat passieve zinnen schrijft, teneinde ze algemene geldigheid te verschaffen, zoeken journalisten naar het bijzondere en specifieke*.

Dat structurele tekort als het gaat om het mediagenieke karakter van de staatstaal proberen bestuurders weer te compenseren door zichzelf steeds verder te ontwikkelen in de rol van

professionele taalmakers en verhalenvertellers: dat doen ze om draagvlak te verwerven, stemmen te winnen, onrust weg te nemen, problemen ‘onder woorden te brengen’, te informeren of om eenvoudigweg hun ‘daadkracht te tonen’: woorden als daden. De media waren in dat opzicht altijd al onderdeel van het vak, ‘een stukje communicatie hoort erbij’, maar steeds meer wordt dat geen ‘stukje’ maar de kern van het vak.

Bestuurders ‘struikelen’ niet zozeer over quotes, ze bestaan in de moderne beeldvorming in belangrijke mate uit quotes. En buiten de beeldvorming bestaan ze nog maar amper. Om dat spel mee te spelen doen ze ook nog eens steeds vaker een beroep op de taal van de overtreffende trap: als er iets misgaat, is er voor de camera niet slechts een sprake van een incident maar wordt meteen gesproken over een drama of een ramp en zijn direct puinhopen te ontwaren die illustreren dat alles volstrekt uit de hand loopt. Zo wordt staatspraak in straattaal verpakt en alle algemene kwesties in het bijzondere (‘het incident’) verkocht.

Taboes: façades van stilzwijgen

Façades hoeven geen materiële dingen te zijn, zo hebben we gezien. Ook woorden kunnen als façade dienen. Maar in feite is het zelfs nog ingewikkelder: ook stilzwijgen kan een façade bieden, namelijk als er sprake is van een taboe: die gaan over iets wat ‘we’ wel weten maar tegelijk ongezegd moet blijven. Een taboe heeft betrekking op een ‘achterkant’ waarnaar niemand wenst te kijken, of waarover niemand wil spreken.

Taboes gaan over dingen die verborgen blijven omdat ze niet gezegd (zouden) mogen worden, zonder dat dit verbod zelf expliciet is gemaakt. Lange tijd was het volgens Fortuyn bijvoorbeeld taboe om te spreken over het mislukte integratieproces van immigranten. Met het benoemen van de kwestie als een taboe verdween het – tenminste als taboe. Op beschaamde toon gingen de andere partijen mee in het taalgebruik van Fortuyn. Door het stilzwijgen aan de kaak te stellen brak een ongewilde waarheid (of althans een beeld daarvan) door een façade van stilzwijgen. Dit type onthullingen is echter zeer vatbaar voor politieke strategie, want het is eenvoudig te zeggen dat de in stilzwijgen gehulde waarheid X niet wordt verteld. Het onvertelde vertelde immers niets (dus ook niet Y of Z), maar het zwijgen wordt voorgesteld als een bewust verzwijgen. Dit ongezegde wordt vervolgens onthuld. Neem de discussie over de vraag: ‘hoeveel kost een allochtoon?’ Toenmalig Minister Van der Laan wilde aanvankelijk niet op deze vraag ingaan, omdat hij geen zin had bevolkingsgroepen te classificeren op basis van kosten. Maar de toon van redeloze redelijkheid (‘waarom zou de kiezer dit niet mogen weten?’) smoorden uiteindelijk elk principieel bezwaar; het taboe werd doorbroken. Veelzeggend was de politieke strijd om de vraag en het antwoord: de suggestie werd gewekt dat de minister *schijnbaar iets te verbergen had toen er geen antwoord kwam*. De façade van stilzwijgen werd neergezet of geframed als een poging de waarheid te verbergen, die de ‘onthuller’ toch tenminste als kwestie had durven benoemen.

Aangeleerde authenticiteit ...

‘Authentiek zijn’ geldt als een van de meest gewilde eigenschappen die een gezagdrager kan *schijnen* te bezitten. De term ‘authenticiteit’ wordt in het dagelijkse taalgebruik vaak gebruikt, staat voor zoiets als ‘onbetwiste eigenheid en echtheid’, maar kent zijn oorsprong in de existentiële filosofie. De Franse filosoof Sartre meende dat de mens pas authentiek is, wanneer hij louter handelt op basis van innerlijke overtuigingskracht en zich niet laat leiden door externe impulsen. Dat hij de rol kiest die hij speelt. De authentieke persoon illustreert een ferme eigen wil en is niet makkelijk te beïnvloeden. Zo’n persoon kun je vertrouwen.

Authentiek zijn is niet altijd hetzelfde als authentiek *schijnen* te zijn. Een mens kan trouw blijven aan zijn of haar principes en derhalve bij steeds wisselende voorvallen zich op deze principes beroepen. In termen van *zichtbare authenticiteit* is dit een riskante zaak. Gegeven de wisselende omstandigheden kunnen gelijke voorvallen tot andere besluiten leiden. Authenticiteit toont zich in dit geval in verschillende, misschien soms wel met elkaar botsende uitkomsten. Of in onder bestuurders populair jargon: in draaigedrag.

De schijn van authenticiteit lijkt daarom makkelijk te verkrijgen via een andere route: door continue eenzelfde boodschap te vertellen. *Authenticiteit als bijvangst van herhaling*. Voormalig Minister van Verkeer en Waterstaat Camiel Eurlings benutte ieder cameramoment om te vertellen dat hij als Minister knopen doorhakte. Wanneer hij een lintje doorknipte, maar ook wanneer hij naast een snelweg een heipaal de grond in sloeg. Een dergelijke schijn van zijn (geoefend, aangeleerd, getraind), een gewekte indruk van authenticiteit werkt tot het moment waarop het onderwerp wordt van reflexief leren en als politieke strategie om 'slechts' een gewenst beeld neer te zetten wordt onthuld.

Waarheden die onthuld (moeten) worden

Journalisten schrijven niet over elkaar en niet over het privé-leven van politici en bestuurders. Ondanks de oproep van CDA'er Hillen, inmiddels Minister van Defensie, die tien jaar geleden in het blad Opzij concludeerde dat journalisten maar eens wat meer moesten schrijven over het 'Haags Matras'. Het moreel verval dat hierin werd geëtaleerd zou volgens Hillen ook kunnen spelen op andere terreinen. Maar de journalisten schreven niets op. Behalve dan bijvoorbeeld toen Harry van Bommel werd beticht van ongepast gedrag jegens een vrouwelijk medewerker op Nederlandse Ambassade in Amman (Jordanië). Een opgepaste opmerking ('you look sensational') deed de pers afvragen of de in het 'incident' geëtaleerde vrouwenliefhebberij van Van Bommel eigenlijk een uitglijder was, of een structurele eigenschap. Want in het geval van het laatste, zou van Bommel zelf de grens overschrijden tussen publiek en privé, waardoor datgene wat als privé werd beschouwd eigenlijk een publiek belang zou zijn. En dus deed het journaal onderzoek naar het gedrag van Van Bommel en binnen de kortste tijd waren er enkele eerdere voorvallen opgerakeld. Niet toevallig trouwens, want achter de deur van Nieuwspoort wist iedereen wel over de persoonlijke gedragingen van elkaar. En dus ook over die van Van Bommel.

Hier wordt een façade van stilzwijgen doorbroken omdat de façade, met stilzwijgende instemming van eenieder, precies is geplaatst tussen publiek en privé. Bij incidenten als deze, zoals de affaire van Jack de Vries, of het onheus bejegenen van vrouwelijk personeel door Ruud Lubbers, die wél het nieuws bereikten, lijkt de pers te menen dat gedragingen in de privé-sfeer invloed hebben op gedragingen in de publieke sfeer.

Hier speelt wel een geniepig mechanisme dat voor de toekomst van onze omgang met façades en figuranten wel eens beeldbepalend zou kunnen zijn. De website geenstijl.nl onthulde een affaire van de wethouder Depla te Nijmegen, inmiddels burgemeester te Heerlen. De 'normale' media zouden zich nooit aan dergelijk 'nieuws' wagen, maar doordat het 'nieuwsfeit' zich nu eenmaal in de publieke ruimte had genesteld, was dat al nieuws op zich. *Wanneer nieuws nieuws is omdat het elders nieuws is*, kunnen via dit getrapte mechanisme geijkte grenzen als publiek en privé worden overschreden.

4. Zijlicht bieden

Kloppende beelden kloppen niet

Toen Jack de Vries spindoctor werd bij de CDA voor de Kamerverkiezingen in 2006, stuurde hij alle (belangrijke) bewindspersonen en andere CDA-kopstukken iedere ochtend de richtlijnen van de partij. Het doel was om consistente boodschappen te creëren, waardoor duidelijk was waarvoor het CDA zou staan. Achterliggende opvatting is dat geloofwaardigheid een resultante is van consistentie; consistentie is weer een opbrengst van herhaling. Deze interventie had een sterk, maar inmiddels afnemend effect; hier speelt het mechanisme van de reflexiviteit. Reflexiviteit laat zich het meest eenvoudig uitleggen aan de hand van een voorbeeld. Wetenschappers hebben bewezen dat, wanneer studenten zich vervelen, zij vaak met hun handen aan het gezicht gaan zitten. Zij gaan leunen op hun vuist of leggen hun kin in de kom van hun handen. Maar wanneer een docent besluit deze kennis te delen met studenten, is de kennis als bij toverslag onwaar geworden. Want de studenten beseffen dat de docent weet dat hun handen kunnen verraden dat zij het een saaie les vinden.

Terug naar Jack de Vries: een al te consistente boodschap kan eensgezindheid tonen, maar, nu wij de strategie kennen van het CDA ten tijde van de verkiezingen, ook spindoctoring etaleren. De consistente boodschap en gelijkstemmigheid zijn wat wij hier noemen een gladde boodschap, die verraadt op één punt te zijn geconstrueerd. En die wetenschap transformeert diegenen die de op één plek gecreëerde boodschap uitdragen, plotsklaps tot mario-netten van een ander. Naar onze waarnemingen ontstaat er *een groeiend besef in het publiek debat dat gladde boodschappen wel eens ‘neppe’ boodschappen zouden kunnen zijn*. Het gebrek aan onenigheid en de enorme eenstemmigheid van de CDA-bewindspersonen is dan plots een gevolg van kader-discipline, die de publieke zaak ondergeschikt maakt aan het partijbelang om ruzie te vermijden. Dan ontstaat ineens het verlangen naar iemand die uit de discipline breekt en om een voor hem of haar persoonlijk of publiek belangrijke reden risico neemt. Met als enige voorwaarde dat het publiek het gelooft; immers, een beetje onenigheid kan evengoed geënceneerd zijn. Voor een politicus om zichzelf te lanceren, om als tegen-strategie om het beeld van overmatige partij-discipline wat bij te stellen.

Dit resulteert in een imploderend droste-effect: journalisten gaan steeds verder naar ‘achter’ in hun verslaggeving. Niet de uitspraken van de politicus staan centraal, maar de duiding van de achterliggende intentie. Het beeld wordt opgerekt, het blikveld wordt verruimd. Journalisten bieden als het ware *zijzicht* op voor- én achterkant; ‘wat de premier eigenlijk probeerde te zegen’, of ‘wat hier echt speelt is dat...’. En die duiding is niet alleen talig, maar ook in beeld zichtbaar. Steeds vaker zie je niet de politicus in beeld, maar de politicus die zich omringd weet door een onnoemlijk aantal camera’s met journalisten die verslag proberen te doen van wat er nu ‘werkelijk’ aan de hand is. De drukte van de journalisten wordt onderdeel van de realiteit en van het statement dat gegeven wordt. ‘Dit is nieuws’, ‘dit doet er toe’ en ‘zie hoe de minister de massaal uitgerukte media te woord staat’. Niet wie wat zegt, maar wie er allemaal staan is dan de kern van de boodschap.

Zo markeert de journalist door gebruik van zijlicht een (al dan niet) fictieve werkelijkheid ‘achter’ het aan kijkers voorgehouden beeld. Niet de politicus is in beeld, die vervult slechts de figurantenrol. *Het in beeld-zijn van de politicus is in beeld*. Het gaat niet om wat Wilders of Roemer zeggen, maar om de journalisten die daar gretig notities van maken. Wat ze zeggen heeft waarde door de drukte er omheen. De journalist legt vervolgens niet zelden uit waarom de politicus het beeld het opgezocht, en op wiens advies. Daarnaast groeit de populariteit van het genre van de door de politicus zelf gemaakte documentaire; zoals bijvoorbeeld de ‘Wouter-tapes’. Juist de schommelende camera-beelden suggereren dat de beelden geen illustratie zijn van een onzichtbare intentie. Je kijkt als het ware voortdurend naar de ach-

terkant van het leven voor de schermen, maar juist daarom zijn zo gevoelig voor manipulatie. Want ook documentaires over het echte leven kunnen worden nagespeeld, zoals bijvoorbeeld de succesvolle BBC-serie 'The Office' laat zien.

Vallende façades

Wanneer journalisten in beeld brengen hoe iets in beeld komt, door bijvoorbeeld de verslaglegging zelf tot onderdeel van het nieuwsverhaal te maken, ontstaat in toenemende mate de verdachtmaking dat beelden waarvan de oorsprong niet wordt geëxpliciteerd, een achterkant verhullen. En juist daarom krijgen dergelijke (vermoede) 'achterkanten' een geheel eigen dynamiek. Een voorbeeld: tijdens een Kamerdebat over de begroting in 2009 stelt de oppositie de premier een aantal lastige vragen. Zoals te verwachten. Maar dit keer gebeurt er iets anders. Iets nieuws: de techniek laat het afweten, de ambtelijke advisering komt niet goed door, de premier weifelt en draait zich om richting zijn ambtenaren. De camera draait mee en richt zich op de zichtbaar verontrustte ambtelijk adviseurs. De oppositie is er als de kippen bij en vult het beeld aan door te suggereren dat Bakkenende met zijn ambtelijke werkgroepen 'leunt' op zijn adviseurs. De toon is gezet. Toeval of niet; daags na de politieke beschouwingen circuleerden er steeds meer berichten in de pers dat Balkenende de 'regie' kwijt is geraakt. En dat alleen omdat een façade werd doorbroken, waarachter zich een tafereel toonde wat iedereen mens wel wist en begreep: een minister-president kan niet zonder adviseurs. Sterker nog, het is juist een voorwaarde voor goed bestuur dat de minister enigszins tekst-vast de opgeschreven antwoorden van de ambtenaren voorleest. Een kwinkslag of even de zaal in kijken mag, improviseren niet. De ontmaskering is niet dat we plots 'ontdekken' dat er adviseurs zijn die de antwoorden voorzeggan, als bij 'afkijken bij een examen', maar dat de manier waarop dat gebeurt letterlijk zichtbaar wordt. We zien de façade; precies op het moment dat deze omviel.

Niet altijd hoeft het vallen van de façade negatief uit te vallen. Neem de Britse Politicus John Prescott, die ten tijde van het eerste kabinet Blair minister van Milieu & Transport is en op campagnetour met zijn team langs een groep mensen loopt, wanneer hij plots van links wordt geraakt door een ei. Het ei blijkt afkomstig van de ontevreden boer Craig Evans, die ongeveer een halve meter van de minister verwijderd staat. Prescott, ooit amateurbokser, twijfelt geen seconde, haalt uit en raakt de boer vol in het gezicht. Een duw- en trekpartij volgen. Het incident dreigt de geplande lancering van het nieuwe Partij Manifest van Labour te overschaduwen; Tony Blair regeert onderkoeld: 'John is John'. Labor vreest voor een afstraffing van de kiezer, maar het tegenovergestelde gebeurt. Een peiling onder kiezers maakt duidelijk dat het incident Prescott en Labor geen enkele reputatieschade oplevert; onder mannelijke kiezers lijkt de waardering voor Prescott zelfs te zijn toegenomen. Agressief en klungelig wellicht, maar dit wegvallen van decorum en het vertoon van de ware Prescott wordt opvallend welwillend beoordeeld in het publiek debat. Het decorum is verdwenen en de kijker weet hoe het 'écht' zit. En van de één kan de kijker dat beter hebben dan van de ander. Beeldvorming is alles behalve eerlijk.

Vorbij de voorkant

In de wereld van bestuur geven mensen 'frontstage' doorgaans uiting aan een rolopvatting die 'backstage' is bedacht; hun handelingen zijn in hoge mate *gescript*. Dit geldt te meer daar waar spinners en voorlichters het script steeds meer en steeds professioneler proberen te beheersen. In een door scripts gedomineerde omgeving is het een verademing om de Rotterdamse Burgemeester Aboutaleb van zijn fiets te zien vallen, zoals tijdens Koninginnedag 2010, om dan de mensen te zien schrikken en de bewaking te zien toesnellen. Dat, zo weet de kijker zo goed als zeker, stond niet in het script. Hier is iets 'echt'. De façades en de achterkant verenigen zicht voor heel even in de voorkant van het beeld.

Vaak blijken de momenten waarvan wij zeker weten dat ze niet in het script stonden de meeste indruk achter te laten in het collectieve geheugen. De hand voor de mond van Maxima vlak na het

moment van de aanslag op Koninginnedag in Apeldoorn was 'echt'. De chagrijnige Melkert tegenover Pim Fortuyn was 'echt'. Balkenende die van het skateboard viel was 'echt'. De 'aangeslagenheid' van koningin Beatrix na 'de schreeuw' op de Dam was écht. Écht echt. Authentiek. Niet gescript. Juist in die momenten tonen mensen hun 'ware aard'. Denken we.

Tijdelijk ontsnapt aan het script

Een veelzeggend moment waarop de kijker vermoeden kan dat iets niet verloopt volgens script, is wanneer een *blunder* wordt begaan, bijvoorbeeld omdat de microfoon nog open staat, maar de persoon die daar achter staat, dit niet doorheeft. Rob Oudkerk bijvoorbeeld zei ooit tegen Cohen dat er weer 'Kut-Marokkaantjes' aanwezig waren. Mooier is het voorbeeld van de voormalig Britse premier Gordon Brown in zijn rol als lijsttrekker van de Labourparty eind april 2010. Op campagne ontmoet hij Gillian Duffy, een 65 jarige dame, die klaagt over de grote bedragen die de overheid, ten koste van haar pensioen, besteedt aan immigratie. Brown probeert haar te overtuigen van de redelijkheid van zijn handelen, maar de vrouw is erg aanhoudend. Ze laat zich niet overtuigen. Brown blijft beleefd, geeft haar een hand en vertrekt. Wanneer Brown de auto instapt, is hij zich niet bewust van het feit dat hij nog steeds een microfoontje draagt. Veilig in zijn auto, maar hoorbaar voor de radioluis-teraars, mompelt hij: *'it was just a bigoted woman'* – dat was gewoon een drammerig wijf. Een rel is geboren. Veelzeggend is de reactie van de dame als ze het filmpje op de terugziet. Ze wordt woest. Even veelzeggend is de reactie van Brown zelf als hij tijdens een interview, met zijn eigen optreden wordt geconfronteerd. Betrapt als een kleine jongen slaat hij zijn handen voor de ogen.

De voorvallen van Brown en Oudkerk illustreren de kracht en onttovering van het onverwachte moment: daar toonden de mannen hun ware aard. Zowel op het moment dat de microfoon open stond, als tijdens het moment erna. *De ware aard breekt plots door in een door- gaans geënceneerde werkelijkheid. De façade valt om.*

Wereldberoemd is ook het optreden van Obama, die een even aanhoudende burger tegen- komt als Gillian Duffy: een loodgieter bekend geworden als Joe the Plumber. Deze Joe the Plumber zet zijn standpunt uiteen en ageert tegen de plannen van de democratische partij. Obama laat het er niet bij zitten en gaat in debat. Hij legt ook uit waarom het goed is dat sommige Amerikanen inderdaad niet minder maar méér belasting moeten betalen. Joe the Plumber is zichtbaar onder de indruk. Het filmpje op YouTube vliegt de wereld over. Een mo- ment dat al even goed uitpakt voor Obama doet zich voor tijdens een van zijn optredens op CNBC. Tijdens een langdurig interview wordt Obama gestoord door een vlieg. Plots zit de vlieg op de hand van Obama, die zich stil houdt, zijn hand optilt en het beest vliegensvlug doodmept. 'I got the sucker,' zegt hij triomfantelijk. Ook dit filmpje wordt een hit op You- Tube.

Geen van de hierboven beschreven momenten is gescript (zo valt te vermoeden) en in de ogen van het publiek is het dan of de bestuurders op dat moment hun 'ware' aard tonen. Tegelijkertijd zijn juist dergelijke gebeurtenissen voer voor spinners die weer snel een nieu- we façade optrekken. Het team van Obama zette het filmpje met Joe the Plumber op inter- net en stuurde het massaal rond. En tegenstanders van Brown kopten paginabreed dat dit dus was hoe Brown werkelijk over de gewone Engelse burger dacht. Zo duwen spinners het 'echte' weer razendsnel in de wereld van het script, waarin de beelden die façades en figu- ranten moeten oproepen allesbepalend zijn. Daar komt nog eens bij dat de uitkomst van vallend decor en uitglijdende bestuurders steeds anders is; wethouder Oudkerk had het even lastig, maar er was bij veel mensen begrip voor zijn uitspraak. Even niet de diplomatie, maar gewoon zeggen waar het op staat. Voor Brown was het lastiger, omdat hij als een frau- deur werd ontmaskerd. Zijn 'echtheid' was niet positief, maar juist vervelend. Ook hier geldt de willekeur van het beeld. Als Boris Johnson, de excentrieke burgemeester van Londen, mi- nutenlang halverwege een tokkelbaan boven een park vol Londenaren hangt glimlachen we

en schiet zijn populariteit omhoog. Als David Cameron, of een andere Britse politicus hetzelfde zou overkomen, zou het een schandaal zijn.

Echt nep: nieuw decor achter de vallende façade

Soms zien we niet alleen de façade vallen, maar wordt ook (achteraf) zichtbaar wie de decorstukken een zetje gaf. Bekend is het voorbeeld van premier Berlusconi. Hij houdt een persconferentie voor internationaal publiek. Plots ontstaat er rumoer in de zaal en beginnen een paar mensen uit het publiek te schreeuwen. Zij zijn tegenstanders van het beleid van de premier, met name zijn houding ten aanzien van Israël en de Palestijnse gebieden bevalt hen niet. Ze dragen Arafatsjaals. De politie rent op de onruststokers af met getrokken knuppels. Het publiek deinst uiteen, maar Berlusconi maant de politie te stoppen. Laat ze met rust, roept hij. Laat ze spreken. De jongeren met sjaals spreken en in reactie daarop begint Berlusconi een prachtig, uitgebreid verhaal over zijn beleid ten aanzien van Israël en de Palestijnse gebieden.

Achteraf blijkt alles gecast. De demonstranten. En ook zijn speech. Berlusconi begrijpt blijkbaar dat hij pas écht indruk maakt wanneer zichtbaar het script moet worden verlaten. Als er iets spontaans gebeurt. En dus komt er een script waarin het script wordt verstoord. Hij laat zelf de façade vallen, waarachter dan een even goed bedacht nieuw decor klaarstaat.

In feite werkt 'lekker' door ministers of ambtenaren meer hetzelfde. Een enkele keer worden stukken openbaar gemaakt die niet openbaar mogen zijn. De minister is verast, dit stond niet in het script. En tegelijkertijd kan hij er enorm veel baat bij hebben. Bestuurders kunnen er belang bij hebben om datgeen wat zich publiekelijk toont te framen alsof het iets is wat achter de façade tot stand kwam. Niet voor niets is er de gevleugelde uitspraak: het schip van staat lekt van boven... Ze vinden het prettiger om te reageren op de onbevestigde berichten die ze zelf naar buiten brengen, dan om uit eigen beweging, direct en 'eerlijk' te zeggen wat ze van plan zijn. Het publiek accepteert het, zolang het maar niet te zichtbaar wordt. Dat de begroting ruim voor Prinsjesdag door Kamerleden zelf gelekt wordt vinden we tot op zekere hoogte acceptabel en zelfs wel handig. Maar als we vervolgens zien – dankzij spoorwerk van Geenstijl nota bene – dat de PvdA-kamerlid Paul Tang er achter zit vinden we het eigenlijk niet kunnen. In algemene zin moet lekken kunnen, maar als we het zien gebeuren is het ordinair en verwerpelijk. We kunnen prima discussiëren over een gelekte begroting, maar aan de betrapte lekkende politicus blijft toch een luchtje hangen.

Wat gebeurt, gebeurt met reden

Blunders van bestuurders illustreren dat een persoon soms even uit het script valt, waardoor diens handelen niet langer slechts het vertoon kan worden geacht van een eerder bedacht plan. Het handelen *frontstage* is geen illustratie van *backstage* bedachte, onzichtbare motieven. Voor zover het handelen van de politicus een façade suggereert, valt die façade om en etaleert deze hoe het er écht aan toe gaat. Dat is geruststellend: voor een moment hoeft niet meer te worden nagedacht hoe datgeen wat zich voor de ogen voltrekt, mogelijk het vertoon is van iets anders. Onrustbarend is in dan weer wel het voorbeeld van Berlusconi: ook wat ogenschijnlijk toeval is en buiten het script ligt valt uiteraard te regisseren. De grenzen van het goed vertrouwen schuiven. Zo ontstaat ook (steeds meer) ruimte voor complottheorieën. De complottheorie geeft uitdrukking aan een vermoed verband tussen wat zich voor en achter de schermen voltrekt; biedt zijzicht op de facade vanuit een ander perspectief.

Kenmerkend voor de complottheorie is dat degene die erin gelooft, ervan overtuigd is dat er onzichtbare belangen schuilgaan achter het beeld dat hem of haar wordt gepresenteerd. Al wat gebeurt, gebeurt met reden. Kenmerkend is ook dat het geloof in een niet consistente relatie tussen wat zich voor en achter de façade afspeelt: men zegt A, maar bedoelt B. Het belangrijkste kenmerk is echter dat, zodra de complottheorie wordt gehuldigd, alles wat mogelijk

als weerlegging kan dienen betekenisloos lijkt voor die weerlegging. Dat is ook logisch: wanneer alles gebeurt met een reden, zijn ook alle activiteiten die erop gericht zijn een correctie van beeld te bewerkstelligen, onderdeel van datzelfde verdachte streven.

Die persoon die gelooft in de complottheorie, wordt zodoende een even heroïsche als eenzame figuur. De directe omgeving denkt doorgaans dat het allemaal wel meevalt met de complotten, maar dat oordeel is in de ogen van de aanhanger van de complottheorie een gevolg van een 'vals bewustzijn'. De term vals bewustzijn is afkomstig uit het Marxisme waarmee het voorhoedeproletariaat uitlegde dat de onderdrukte klasse niet hun eigen knechting doorzag. De term onderbewustzijn is van Freud, die ermee bedoelde dat de bewegingsgronden van het handelen van de mens tot stond komen door aan onszelf onbekende redenen.

Nu is de complottheorie een uitdrukking van de meest extreme vorm van wantrouwen jegens bijvoorbeeld bestuur. Toch bieden de gedachtepatronen die erachter schuilgaan een goed zicht op de gedachtegangen van een wantrouwend burger. Wanneer hij of zij geen (zij-) zicht heeft op de achterkamer en de intenties van de politicus niet vertrouwd, zal hij of zij gauw geneigd zijn te menen dat al wat hem wordt verteld, wordt verteld om hem onbekende redenen. Wie de taal van Geert Wilders bestudeert, ontdekt dat zijn retorische strategie inspeelt op dit sentiment. Vaak gaat hij niet in op het beleidsinhoudelijke argument, maar betwist hij de intenties waarmee het beleid is gemaakt. 'Dit zijn linkse hobby's', is één van zijn veelgehoorde uitspraken. En linkse hobby's staan in het denken van Wilders haaks op het algemeen belang. Voorts heeft Wilders tot voordeel dat hij altijd kan wijzen naar de Haagse achterkamertjes. *Het is het altijd mogelijk te wijzen naar iets wat onzichtbaar is, zelfs wanneer het niet bestaat.* In retorisch opzicht is deze houding bijna onweerlegbaar – voor wie erin gelooft.

Verloren vertrouwen: beelden van bestuur

Complottheorieën kunnen een destructieve werking hebben op de effectiviteit van beleid. Dat bleek tijdens de mislukte inentingscampagne, waar wetenschappers van het RIVM met hun bewijsvoering niet opkonden tegen filmpjes van tienermeisjes en een website van bezorgde moeders. Het beeld van zorgzaamheid van overheidswege werd door de tienermeisjes herkend als het tegenovergestelde daarvan: manipulatie. De door de overheid verstrekte teksten en beelden werden door tegenstanders verklaard als illustraties van de kwaadardige motieven die achter de door de overheid zelf verspreide beelden verborgen lagen. De tegenstanders wezen naar een onzichtbare achterkant van het overheidshandelen en construeerden op deze manier een façade. Bovendien leverden zij zelf zijzicht aan: al wat de overheid deed, deed zij om andere motieven dan ze zelf verteld.

In reactie daarop trachtte de overheid zelf zijzicht te leveren, maar dat was te laat. Want de verwoedde pogingen om het vertrouwen te herwinnen, illustreerden voor de ongelovigen nu juist het bewijs dat er schijnbaar iets aan de hand was. Zo raakte het ministerie gevangen in een script dat anderen over hen hadden gemaakt en waarin ze, ondanks verwoedde pogingen, ook steeds weer in teruggeduwd werden. Ze werden onbedoeld figurant in het verhaal van de ander.

Complottheorieën komen voort uit het bestaan van façades, die op zich inherent zijn aan het bestuur. In de toeschouwerdemocratie zijn façades zelf alleen zichtbaarder dan ooit, omdat een leger van commentatoren wijst naar de onbekende achterkant van het nieuws. *Op zichzelf is er met zo'n façade niets mis, maar wanneer deze in het blikveld van de burger de gedaante aannemen van een verhullende kracht, verliest de overheid daarmee als bij toverslag haar vertrouwenwekkendheid.* Iedere poging die daar verandering aan wil brengen, bevestigt dat 'er dus wel wat aan de hand is'. Alleen een vertrouwenswekkende derde kan dan soms de burger nog wel weer geruststellen – tot ook het gezag daarvan door een 'nieuw licht' op de zaak weer wordt aangetast.

Democratische controle en de strijd om schijn

Ieder kan de rol van figurant in het verhaal van de ander krijgen toebedeeld. Het beeld van marionetten in een poppentheater ligt altijd op de loer. Geen enkele gezagdrager is eigenaar van de verhouding tussen zijn en schijn, zoals onder meer was terug te zien in de mediadiscussie over inentingscampagne. Omgekeerd blijkt bij politieke bloopers of andersoortige, onverwachtige media-momenten het verschil tussen schijn en werkelijkheid even te vervaagen; hoewel zelfs dat niet altijd klopt. De behendige Italiaanse premier Berlusconi plande in het eerdergenoemde voorbeeld een ongepland moment. Hij werd ogenschijnlijk geconfronteerd met een vallende façade, maar daarachter stond alweer een nieuwe klaar. Schijn en werkelijkheid in het bestuur kunnen dus ook op elkaar lijken en zich als elkaar presenteren. Voor burgers lijkt het steeds ingewikkelder op basis van beelden hun oordeel te vormen. Datgene wat 'echt' is, kan immers ook zomaar iets anders betekenen. Of datgene wat 'echt' oogt, ook het 'echt' is, kan nooit positief worden beantwoord. Of iets 'waar' is kun je dus niet weten, enkel 'geloven'.

Doordat beelden niet voor zich spreken, lijkt een groeiende industrie te ontstaan om het juiste label aan een aan de kijker gepresenteerd beeld te hangen. Met label bedoelen wij de uitleg die de relatie tussen 'voor' en 'achterkant' expliciteert van de in zicht zijnde façade. In Nederland is bijvoorbeeld de Haagse verslaggever Ferry Mingelen, een bekende duider van politieke gebeurtenissen, die, na een korte soundbite van een politicus, zijn optreden niet zelden begint met de zin 'wat hij eigenlijk bedoelt'. Het betoog van Ferry Mingelen, maar ook van veel van zijn collega's, rust in de suggestie dat er voor de kijker onzichtbare redenen bestaan die de uitspraak van de politicus verklaren. Mingelen suggereert dat er een achterkant bestaat van de gebeurtenissen en biedt de kijker vervolgens een zijzicht aan. Met dit zijzicht reikt Mengelen de kijker een methodologie aan om de voorkant van de façade: de gebeurtenis, quote of uitspraak, te verenigen met de daar achter schuilende motieven. Zodoende lijkt er niet enkel een strijd om het creëren van beeld te bestaan, elders aangeduid als de 'communicatieoorlog'; vooral lijkt er *strijd gaande op het faciliteren van zijzicht*.

Geen wonder dat het aantal professionele duiders, figuren zoals Ferry Mingelen, maar ook Jan Mulder en Felix Rottenberg aan tafel bij De Wereld Draait Door, een steeds prominenter rol gekregen in het blikveld van de televisiekijkende burger. Er zijn niet alleen meer professionals die boodschappen verspreiden, maar ook het aantal professionals dat daarop een zijzicht probeert te geven neemt toe. Zo zijn er in zijn totaliteit meer mensen die impliciet wijzen naar de onzichtbare achterkant van het nieuws. In zijn totaliteit impliceert deze activiteit dat zichtbaar wordt hoezeer het nodig is de boodschap te 'maken' en te *framen*. *Journalisten trachten zijzicht te bieden op façades door uit te leggen waarom het door bestuurders aangeboden beeld er zo uit ziet*. Daarbij moet worden opgemerkt dat het wijzen van een journalist naar een veronderstelde achterkant van nieuws, in zichzelf niet betekent dat de achterkant ook daadwerkelijk bestaat.

5. Na de verhullende onthulling

Verglijdend vertrouwen

Joris Luyendijk, bekend van het onthullende boek *Het zijn net mensen*, heeft over hetzelfde onderwerp als wij een beschouwing geschreven tegen de achtergrond van Nieuwspoort. Hij begint zijn beschouwing als volgt: 'Een kleine honderd meter van de publieksingang van de Tweede Kamer heb je aan de Lange Poten nóg een ingang. Dat is perscentrum Nieuwspoort. (...) Dit is een besloten club met meer dan tweeduizend leden: politici, journalisten, voorlichters en lobbyisten. Je gaat een korte gang door, langs een prikbord met mededelingen van het bestuur en geboortekaartjes en overlijdensberichten van leden. Dan zie je een zware deur met daarop een goudkleurig bord met de tekst: ACHTER DEZE DEUR GELDT DE NIEUWSPOORTCODE. Er staat niet uitgelegd wat de code inhoudt'.

Luyendijk stuit op een zichtbare façade; het boekje onthult iets van de wereld daarachter. Zoals wij in dit essay hebben betoogd, is in de journalistiek is de suggestie van de façade een, hoewel vaak impliciet, veelgebruikt stijlmiddel voor de legitimering van het nieuwswaardige verhaal. Politieke verslaggevers duiden hetgeen er écht is gebeurd, met de zin: 'wat er *eigenlijk* aan de hand is...'. Een dergelijke zinsnede legitimeert, hier veel minder expliciet dan bij Luyendijk, de relevantie van de te komen duiding, doordat een tweedeling wordt gemaakt tussen 'het-gebeurende' en 'het-eigenlijke', een tweedeling die samenvalt met het zichtbare en het onzichtbare. En alleen de journalist kent beide werelden.

Voor de journalistieke praktijk legitimeert de suggestie van het bestaan van een façade, los dus van de vraag of er daadwerkelijk een façade is, de nieuwswaarde van al dat volgt.

In reactie daarop neemt, onder invloed van het groeiende communicatieapparaat van de overheid, het management van de boodschap toe. Tegelijkertijd wordt in de door *spinners* en woordvoerders vormgegeven boodschap niet enkel de boodschap zelf overgedragen, maar ook het signaal dat het kennelijk nodig is om aan de boodschap te sleutelen. *Zichtbaar in het blikveld van de burger wordt dan dat ook de overheid een façade optrekt: zichtbaar wordt paradoxaal genoeg dat er bepaalde elementen van beleid onzichtbaar blijven.*

Hoewel dit een speculatieve hypothese is, ontstaat zo, menen wij, langzaam de bouwstenen voor een gevoel 'vals bewust te zijn'. Burgers bepalen in toenemende mate of het 'gemaakte' en *gescripte* beeld overeenstemt met wat zij beschouwen als de achterliggende intentie. De duiding van wat 'echt' is blijkt in toenemende mate een gepolariseerde kwestie. Deze ontwikkeling verklaart de groeiende industrie van het bieden van 'zijzicht' op datgeen wat burgers zien. Ook *het journalistieke genre of stijlmiddel van de 'ontmaskering', dat aan populariteit wint*, beweegt mee op deze ontwikkeling. De NRC Next heeft de rubriek NEXT Checkt, waarin wordt onderzocht of hetgeen wordt gezegd 'eigenlijk' wel klopt. Maar al te veel ontmaskeringen leiden niet tot meer werkelijkheid in het publiek debat, zo is onze opvatting. Al te veel onthullingen leggen over al het nog-niet onhulde omringende de *zweem van onechtheid*. Onthullingen produceren als (onbedoelde) bijvangst wantrouwen.

Meest opmerkelijk aan onthullingen als die van bijvoorbeeld Wiki-leaks is dat ze laten zien wat we eigenlijk al wisten. Niet wat er écht gebeurde, is interessant, maar het kijkje in de keuken. En daar wordt zichtbaar dat bestuur een machtspeel is. Nieuwswaardig was eigenlijk alleen de wijze waarop het verwachtte tot de burger kwam: via de route van de omweg. De waarheid is dus niet in het geding, maar de wijze waarop gezagsdragers die presenteren. En in de daad van het 'zichtbaar' maken van wat we al wisten. In die zin lijkt nieuwswaardigheid niet te liggen in wat bekend of onbekend is, maar het soort van zichtbaarheid die daar aan wordt verleend. Het frame van 'inside' informatie geeft het nieuwsfeit zijn relevantie.

Onvoldoende vocabulaire voor toeval, pech en geluk

Of die nu loopt via Wiki-leaks of langs andere weg, het bestaansrecht van het genre van de journalistieke 'onthulling' is gelegen in de vooronderstelling dat er achter het voor de televi-

siekijker zichtbare een andere, mogelijk meer-echte wereld of werkelijkheid bestaat die de in de schijnwerpers staande onbegrijpelijkheid toch doet verklaren. Het is een onderscheid waartegen door veel filosofen heftig is geageerd. Te beginnen door Nietzsche, die meende dat teveel van onze taal in dienst staat van het om-schrijven van de onordelijke, gefragmenteerde en onbegrijpelijke wereld in een begrijpelijk en overzichtelijk wereldbeeld. En hoewel die laatste, woordelijke wereld vaak gerust stelt, is het doorgaans een illusionair beeld. Wij herkennen dit omschrijven ook in de interactie tussen journalisten en bestuurders. In de taal van journalisten wordt het proces van politiek beschreven als een ordelijk en begrijpelijk proces met hoofdrolspelers en verliezers, maar die taal lijkt ons bovenal een afspiegeling van een wensdenken van journalisten zelf. En van de toeschouwer. In werkelijkheid is het bestuur een aaneenschakeling van min of meer geregistreerd toeval, waarin bewindslieden handig manoeuvreren, aansluiten of 'de bus missen'. Het is geen geheim dat grote beleidsuccessen doorgaans achteraf worden geconstrueerd in plaats van de resultante zijn van een voorafbepaald proces. Veel bestuurlijke successen zijn eveneens een resultante van geluk als van doordachte planning. Maar net zomin er in het bestuurlijk discours ruimte lijkt te bestaan om te zeggen dat er sprake is van (onvoorkoombaar) pech, constateren wij een tweede gebrek in de taal van bestuurders en journalisten: die van het onder woorden brengen van onverwacht, maar gelukkig toeval. *Zolang pech, geluk en toeval geen ruimte hebben in het jargon van bestuurders en journalisten, lijkt steeds weer een façade te worden opgetrokken in de taal, in kranten en op televisie, die een ordelijke wereld suggereert.* Een wereld met hoofdrolspelers: daders, schurken en helden. Waar succes een gevolg is van dapper en doordacht handelen en mislukking betekent dat iemand iets verkeerd deed.

Façades en figuranten: herwaardering van het verborgene?

Onze voortdurend door de media gemedieerde bestuurlijke werkelijkheid is er een vol façade en figuranten. Meer dan ooit bestaat er behoefte om aan deze façades voorbij te komen en situaties te vinden waarin de figuranten uit hun rol vallen. Die behoefte is gegrond in het (bottum-up) protest en nieuwe tegenmacht van organisaties als WikiLeaks, maar in gelijke mate hemelen politici openheid en transparantie op als waarde (open government beweging). Daarnaast draagt ook de journalistiek bij aan de hang naar openheid door de stijlfiguur van de onthullende journalistiek: het kijkje 'achter de schermen'. De ontevreden ondertoon die het woord 'fact-free-politics' in zich draagt, versterkt tot slot het verlangen. *Ons lijkt de paradox echter dat het steeds intensiever streven naar openheid, het omverwerpen van façades, over veel de zweem van onechtheid legt, omdat achter alles een nieuwe façade tevoorschijn komt.* De journalist die 'onthult', zoekt wellicht naar de 'echte hoofdrolspelers', maar treft wederom figuranten aan. Simpelweg omdat in complexe besluitvormingsprocessen niet verlopen volgens het schema: schurk, held en de oplossing.

Wij menen daarmee niet dat burgers beelden maar moeten nemen voor wat ze zijn. Journalisten moeten niet stoppen met kritische onthullingen. Wat we wel bepleiten is het bewustzijn dat het eenzijdig inzetten op 'onthullen' en het omverwerpen van façades niet per se tot een 'beter', 'begrijpelijker' of 'echter' beeld leidt van bestuur. Evenmin is alles wat zich afspeelt in de boezem van het kabinet of in de luwte van de ambtenarij vanzelfsprekend iets wat onthuld moet worden. Donner zei het al treffend: 'van worst wil je ook niet weten hoe het gemaakt wordt'. *Radical transparency* is dan ook een illusie. Onnodig, maar ook disfunctioneel. Beter is dan dat burgers en journalisten illusies en de grilligheid van het bestuur leren waarderen en koesteren. Niet als 'second-best' alternatief voor écht goed bestuur, maar als realiteit van bestuur zoals het is – en altijd en overal geweest is.

In plaats van afstand en overzicht houden is de berichtgeving over het bestuur steeds meer een inzoomen op de kleinste en meest intieme details geworden. Deels ingegeven door de media zelf, maar ook omdat de spinners en framers aan de kant van het bestuur hebben ontdekt dat het voor hen veel eenvoudiger is om details te stagen. Zij spelen de media in de kaart, soms zelfs expliciet, door hen te geven wat ze willen. Zo ontstaat een zichzelf versterkende cyclus van details, die steeds echter lijken om we ze beter zien, maar steeds meer gescript en gecast

raken. En die bovendien maar een deel van het grotere verhaal zijn. Paradoxaal daarbij is bovendien dat het inzoomen niet tot meer vertrouwen leidt. *In het voortdurende inzoomen op het proces van bestuur verijlt en verglijdt het vertrouwen juist. Hoe ingewikkeld ook: ook beslotenheid heeft in de democratie zijn waarde.*

Openheid is (niet) goed

Over het algemeen wordt openheid als iets 'goeds' gezien, zo hebben we eerder geconstateerd. En als open goed is, dan is het tegenovergestelde ervan – geslotenheid, verborgenheid – dus slecht. Wat niet zichtbaar is, is per definitie verdacht. Wat aan het zicht onttrokken wordt, zal niet deugen. En van wat we niet in alle openheid en van dichtbij kunnen zien valt niet veel goed te verwachten.

In Nederland hebben transparantie, openheid en geslotenheid in lijn hiermee in de voorbije periode een bijzondere politieke lading gekregen. Nederlandse politici proberen kiezers te winnen door te zeggen wat eerder door anderen wordt verzwegen. Althans, dat is de suggestie die wordt gewekt. In het sterk populistische discours dat in en na de Fortuyn-revolte van 2002 ontstond, is electorale winst te behalen door anderen als 'regenten' en 'achterkamerpolitici' te ontmaskeren. Zo is het politieke debat een aaneenschakeling van ontmaskeringen, waarbij onderwerpen van de bestuurstafel naar de openheid getrokken worden. Façades worden omver getrokken en de spotlights worden letterlijk aangezet. Onderwerpen worden 'geagendeerd' en vermeende 'taboes' moeten worden doorbroken. 'Het moet gezegd kunnen worden', wat impliceert dat het eerder niet kon. 'Heilige huisjes' moeten afgebroken worden en onderwerpen 'bespreekbaar' gemaakt worden. "Ik wil het debat hierover voeren, in plaats van dat het over de ruggen van mensen besloten wordt," zegt de politieke kandidaat. De politieke strategie is niet om het voorstel met passie te verdedigen, maar het complot tegen de openheid en eerlijkheid te ontmaskeren. *Waarbij de tragiek van tien jaar ontmaskering en ontmanteling van de beslotenheid van het bestuur is dat openheid en openbaarheid niet hetzelfde blijkt te zijn als goed bestuur en adequate besluiten.* Het gesprek over openheid wordt, zodra eenmaal gestart, permanent gedomineerd door de strijd tegen (vermeende) geslotenheid. De verleiding ligt in het ontmaskeren van het verborgene, niet in de waarde van datgene dat gevonden wordt. Het is dan niet langer de schone schijn die de een of andere werkelijkheid verhuult, maar eerder andersom: de bittere, maar zichtbare werkelijkheid die ons het zicht op een reële schijn ontnemt en precies daardoor zin onthoudt aan betekenisvolle symboliek en strijd óók deel van de bestuurlijke werkelijkheid is.

Tenslotte: van fact-free politics naar post-fact politics

We zijn ons ervan bewust dat dit essay langs een reeks voorbeelden een dolend thema onthult: dat van een dynamiek tussen onthulling en verhulling, tussen voor- en achterkant van bestuur. Het laveren van bestuurders en journalisten tussen frontstage en backstage. Tussen een façade en een wereld daarachter of daarginds. Het is een bewustzijn dat niet vanzelfsprekend naar een conclusie of overkoepelende samenvatting wijst, maar tegelijkertijd wel een verhelderend perspectief biedt om de interactie tussen pers, politiek en bestuur te begrijpen. Het dolende thema kent namelijk wel één constante: vaak staat de feitelijkheid, het 'echte', de veronderstelling dan wel de ontkenning hiervan, centraal in het dispuut tussen politici en bestuurders onderling of tussen politici, bestuurders en journalisten.

De politieke soap in de Verenigde Staten rond Sarah Palin deed Bill Clinton in 2010 verzuchten: 'We may be entering a fact free period in politics'. De term fact-free politics is sindsdien een generatieve metafoor geworden, waarvan ook veel van de in dit essay beschreven processen lijken te vallen. Misschien onthult deze strijd om de feiten dan vooral dat politici en bestuurders zich van een verkeerd vocabulaire bedienen: het zouden immers, volgens het aloude stereotype van de socioloog Max Weber, de waarden moeten zijn waarover politici en bestuurders met elkaar twisten. Je kunt als politicus of bestuurder tegen rituele slachting zijn vanwege een wetenschappelijk onderzoek dat aantoonde dat dieren erdoor (onnodig) lijden, of van mening zijn dat dieren niet *mogen* lijden, ondanks de religieuze voorkeuren van

burgers. Zelfde inzet van het debat (afschaffen), andere argumentatieroute. Wie niet van feiten, maar van waarden spreekt, raakt niet verzeild in debatten over de 'juistheid' van de waarde. Wanneer, zoals Clinton opmerkte, feiten gepolariseerd raken, wordt wellicht het verkeerde gepolariseerd. De feiten en niet de waarden. Wanneer feiten gepolariseerd raken in de politiek, raakt de burger het zicht kwijt op wat echt is en wat niet klopt. Hem rest de weifelende constatering dat bestuurders façades optrekken.

Façades zullen niet verdwijnen door ze te ontmaskeren. Hoogstens is de angst ervoor tot de juiste proporties terug te brengen door (ook) uit ander vocabulaire te putten dan die van het verschil tussen schijn en zijn. Niet een waarheid georiënteerd vocabulaire, maar een waarde georiënteerd vocabulaire. Tijd dan ook om een overgang te maken van fact-free politics naar post-fact politics. Niet de nadruk in het spreken op *hoe het 'is'*, met een accent op de waarheid als verschil tussen beeld en werkelijkheid, maar op *hoe het 'moet'*, met aandacht voor de strijd tussen concurrerende waarden en de lastige dilemma's die daarachter weer vandaan komen. *Politiek produceert de waarheid niet*. Onthullingen die anders suggereren werken verhullend.